

10. Сантаяна Дж. Витлумачення поезії та релігії / Джордж Сантаяна ; пер. з англ. О. Махничева. — Львів : Ініціатива, 2003. — 288 с.
11. Соловей Е. Українська філософська лірика XX ст. : навч. посіб. / Елеонора Соловей. — К. : Юніверс, 1998. — 352 с.
12. Танчин К. Щоденник як форма самовираження письменника : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.06 «Теорія літератури» / Катерина Танчин. — Тернопіль, 2005. — 20 с.
13. Уваров М. Архитектоника исповедального слова / Михаил Уваров. — СПб. : Алетея, 1998. — 245 с.
14. Эпштейн М.Н. «Природа, мир, тайник вселенной...»: система пейзажных образов в русской поэзии / М.Н. Эпштейн. — М. : Высшая школа, 1990. — 303 с.

В статье анализируется эстетическая роль исповедального элемента в малой прозе Ольги Кобылянской. Показано, что исповедальная интонация, априори присущая литературе, позволяет автору разрешать в своих произведениях насущные экзистенциальные проблемы касающиеся, в частности, взаимоотношений человека и Божества (в том числе природы).

Ключевые слова: исповедь, проза Ольги Кобылянской, лирика, прозаическая лирика, новелла, сказка, Божество, природа.

The article analyzes an esthetic role of confession representation in Olga Kobylianska's short prose. The intonation of confession which is a priori immanent to literature allows the writer to set up and solve the main existential problems, particularly concerning the relationships between human and Divine (including nature).

Key words: confession, Olga Kobylianska's prose, lyrics, prose lyrics, novella, fairy tale, Divine, nature.

УДК 82-97

Ірина Даниленко

ЛІТУРГІЯ В ПОЕЗІЇ І НА СЦЕНІ (ДО ПИТАННЯ ПРО ТРАНСФОРМАЦІЮ ЖАНРОВОГО КОДУ ЛІТУРГІЙНОГО БОГОСЛУЖІННЯ У СУЧАСНОМУ КУЛЬТУРНОМУ ДИСКУРСІ)

У запропонованій статті авторка поставила за мету з'ясувати місце літургійного богослужіння у сучасному культурному дискурсі, зокрема в поезії і театрі, та окреслити основні тенденції художньої трансформації жанрового коду цієї релігійно-культової дії.

Ключові слова: християнська літургія, літературно-художня літургія, жанрова трансформація, поезія, театр.

Загальновідомо, що і світська поезія, і світський драматичний театр генетично й онтологічно пов'язані з релігійно-культовою обрядовістю. Зокрема, поезія тісно пов'язана зі словесною частиною цієї обрядовості — «словесною жертвою» вищим силам у формі гімнів і молитов, а театральна драма, котра є синкретичним видом мистецтва, — ще й із ритуальною частиною культу, тобто з дією, яка прикликана щораз відтворювати вузлові моменти сакральної історії. Органічний зв'язок словесного звернення до божества з іншими ритуальними засобами — музично-хореографічними й «передтеатральними» — має свою власну (мабуть, чітко не усвідомлювану) естетику.

З огляду на це, уповні зрозуміло, чому релігійно-культова обрядовість, своєю чергою, стає не-

вичерпним джерелом натхнення для представників світського мистецтва. Достатньо нагадати, що наслідування біблійних сюжетів, мотивів і жанрів (як-от, приміром, молитва, псалом, акафіст тощо) — це звичайна практика для поетів і письменників усіх національних європейських літератур (включаючи вітчизняну), яка свідчить про те, що майстри слова, долучаючись до авторитетного сакрального першоджерела з його універсальним морально-етичним змістом, своєрідною словесною естетикою, завжди прагнули наблизити містико-релігійний дискурс до свого часу, перекодовуючи його засобами своєї рідної мови та «випробовуючи» свої митецькі здібності. Адже естетичне напруження, що кожного разу закладається новою «формою» у новотвір, який наслідує са-

кральне першоджерело, стає при цьому головною рушійною силою актуалізації архетипних сюжетів та мотивів у процесі трансформації сакрального тексту в художній, гарантом нехай, можливо, й несподіваної, але плідної взаємодії-взаємопроникнення сакрального й профанного, релігійного й естетичного начал у новому художньому цілому.

Однак у процесі секуляризації культури тісний онтологічний і генетичний зв'язок літератури й театру з її сакральними першоджерелами стрімко слабшав. Так, від часів середньовіччя, коли, приміром, літургійна драма була свідомством того, як світська культура становила собою продовження релігійного життя, до сьогодення — величезна відстань. Адже, починаючи з періоду Ренесансу, світська література християнських країн шляхом пародіювання літургійних жанрів і тому подібними засобами відвойовувала собі право на новий, не пов'язаний із релігійною свідомістю та релігійно-культовою практикою зміст. Таким чином, можна було б припустити, що на початку ХХІ століття світські автори остаточно втрачуть інтерес до літургійних жанрів. Але чи так відбувається насправді?

Навіть побіжний огляд сучасних поезій і театральних вистав дає підстави стверджувати протилежне. Особливо це стосується авторів пострадянського регіону, зокрема України й Росії. Це, вочевидь, пов'язано зі стрімким процесом актуалізації релігійно-духовного життя суспільства, яке протягом усього періоду радянської влади змушене було розвиватися за законами атеїстичної ідеології. Отож сьогодні, окрім численної кількості літературних текстів, що імітують певні літургійні жанри, передусім молитву (див. докладніше [5]), в українських та російських поетів знаходимо твори, що так чи так (за формою, назвою, духовною суттю) навертають нас до літургійного богослужіння загалом, змушуючи згадати як про його духовну, так і про його композиційну особливість. Без урахування останньої унеможливорюється більш-менш адекватне розуміння символіки літературно-художньої літургії.

Отже, у пропонованій роботі ставимо за мету з'ясувати місце літургійного богослужіння у сучасному культурному дискурсі, зокрема в поезії і театрі, та окреслити основні тенденції у літературно-художній трансформації жанрового коду літургії. У зв'язку з цим варто згадати, що літургія — це назва найголовнішого з християнських богослужінь, яке виражає ключові ідеї християнського світогляду та основні цілі християнської церкви. Серцем літургії, тобто її ключовим моментом, є здійснення Євхаристії — найголовнішого церковного таїнства, що, за Євангелієм, встановлене самим Ісусом Христом на Таємній Вечері. За влучним висловом митрополита Амфілохія (Радовича), літургія є історичним відкриттям тайни спілкування і радості від зустрічі з *Іншим*,

котра є джерелом гармонії і повноти буття [3]. Про найдавнішу літургію — літургію апостольських часів — відомо, що до її змісту входило: читання Св. Письма Старого Заповіту, спів старозавітних псалмів та власне християнських піснеспівів, а також повчання й молитви. Попри те, що чин тодішньої літургії не був закріплений письмово упритул до IV ст., а тексти молитов імпровізувалися, загальна схема літургії незмінно відтворювалася завдяки усному церковному переданню, тому багато чого в ній є від апостольських часів (див. докладніше [8, 41]).

Щодо художніх творів, котрі так чи так наслідують літургійну дію, то умовно їх можна поділити на дві великі групи. До першої групи віднесемо твори, що містять у своїх назвах відповідне жанрове самовизначення. Це, наприклад: драматизована поема «Літургія на честь собору св. Покрови в Харкові» Степана Сапеляка, поема «Літургія божевільних» російської поетеси Єлени Крюкової, спектакль «Гамлет. Літургія» російського режисера-постановника Володимира Аносова (виставу здійснено театром жанрових мініатюр «Листя» сумісно з Московським драматичним театром «Nota Bene»), музично-сценічний твір «Літургія оглашених» відомого російського композитора, автора рок-опери «Юнона і Авось» Олексія Рибникова. До другої групи віднесемо твори, котрі не за назвою, а за змістом і композицією («не за буквою, а за духом») нагадують літургійне богослужіння. Це, приміром, такі твори, як-от поетичний цикл «Молитви» та поетико-драматичний твір «Не тільки молитви (сенситивні прояви без антракту)» Богдана Бойчука (поставлений режисером Театру поезії «Мушля» Сергієм Архипчуком), драматизована поема «Прощання і привіт. (Різдвяна ораторія)» Богдана Рубчака, лібрето мюзиклу «Вірую» Богдана Стельмаха тощо.

Промовистими жанровими ознаками творів «літургій» є одуховненість та глибокий символізм їхнього змісту (ключ до розуміння якого, хоча й не остаточного, нерідко підкидають самі автори) у сполученні з драматизованою формою і поліжанровістю. Привертає увагу й те, що усі ці твори, що наслідують літургію, так чи так пов'язані з поетико-мелодійною стихією, зокрема, вони мають поетико-віршову форму і потенційно (або вочевидь і за авторським задумом) є музичними та сценічними.

Формально-змістові властивості літературно-художніх «літургій», безумовно, великою мірою інспіровані відповідними властивостями сакрального першоджерела. Так, невід'ємною частиною літургії є, по-перше, глибокий духовно-символічний ритуал, що непрямо, а в образах і символах відтворює історію життя і рятівної жертви Ісуса Христа; по-друге, велика кількість молитовно-хвалебних текстів, сповнених внутрішньої поетичності, по-третє, власне спів, що відтворює ангельський спо-

сіб комунікації (за уявленням віруючих, ангели між собою розмовляють, співаючи). Завважимо, що закорінена в релігійній свідомості традиція співання гімнів божеству освячена авторитетом Євангелія, де містяться відповідні згадки. Так, згідно з євангельською історією, перший християнський піснеспів був принесений ангелами в Різдвяну ніч (Лк. 2:13–14) (тут і далі посилання на видання [3] — *прим. авт.*). Звичай виконувати піснеспіви на божественній службі був освячений Ісусом Христом на Тайній Вечері (Мт. 26:30; Мр. 14:26). Згодом гімнографічна традиція була підхоплена апостолами. Зокрема, св. Павло, сприймаючи піснеспів як молитовну жертву уст (Ос. 14:3), у своїх листах до ефесян радить їм не впиватися вином, а наповнюватися Святим Духом, «розмовляючи поміж собою псалмами, і гімнами, і піснями духовними, співаючи й граючи в серці своєму для Господа» (Еф. 5:19); а в посланні до полонян наставляє: «Вдячно співайте у ваших серцях Господові псалми, гімни, духовні пісні» (Кол. 3:16).

Яскравим прикладом синтезу усіх згаданих вище ознак митецької літургії, вважаємо, є «Літургія оголошених» (або «Містерія оголошених», 1983–1989 рр., перша постановка — 1992 р.) Олексія Рибникова, яка становить собою музичну драму, складену із ретельно зібраних автором духовних за змістом текстів, що були створені людством за останні три тисячі років: від Шумерських літописів, Махабхарати, Біблії до Маяковського (лібрето) у поєднанні зі створеною ним музикою та театральними ефектами. При цьому акцент на семантиці поетичного слова, що звучить у блискучому виконанні хору, тут є очевидним. Назва «Літургії» О. Рибникова має глибокий символізм. Чому «Літургія оголошених»? За О. Рибниковим, — з кількох причин. По-перше, така літургія, дійсно, існує у практиці Православної церкви поряд з Літургією вірних. Оглашенні — це ті, кого огласили словом істини, і вже від них залежатиме, як вони розпорядяться цією інформацією. Усі автори текстів, обраних Рибниковим для його музичної драми, є оголошеними, які на шляху свого духовного зростання зустріли багато випробувань і багато чим пожертвували. Утім, слово «оглашений» з часом набуло нових конотацій. Це не лише людина, яка зраділа від новини про спасіння через Ісуса Христа («кричить, як оглашений»), а й божевільний, ба, навіть біснуватий (натяк на той період історії Росії, що зробив її на тривалий час безбожною і про який йдеться у драмі-містерії) [2]. Невипадково остання хронологічна межа обраних композитором текстів — 30-і роки XX століття. Певною мірою перегукується із твором О. Рибникова «Літургія на честь собору св. Покрови в Харкові» із збірки «Відлуння вцілілих строф» (1990) українського поета Степана Сапеляка, котрий також прагне усвідомити тернистий шлях духовного розвитку своєї нації, роблячи акцент на Слові

(«в лукавстві й нелукавстві / отверзіть уста / опромінені кесарем...» [7, 633], «Скажу. Скажу. З цього врожаю / Ось тільки очі відітру», «Мовчім. Мовчім. Під тінню Стуса. / БО ЖИВ ПОЕТ ПРИ СЛОВІ ДНЯ!» [7, 638], «Та й благослови Боже / та й ці три листочки / та сповили ми Господи / СЛОВО БЛАГЕ / і благословення / на Благовіщення» [7, 638–639] тощо) і супроводжуючи дію «уявним музичним твором Веделя, що його він написав кров'ю на стіні тюрмної камери» [7, 633]. Утім, на відміну від драми-містерії О. Рибникова, «літургія» С. Сапеляка являє собою синтез різножанрових текстів, створених єдиним автором і від початку підпорядкованих єдиній художній меті. Звідси й більш тісний зв'язок семантики й естетики словесного твору. У літургійній модифікації С. Сапеляка ретельно дозовані елементи стилізації під сакральне джерело поєднані з лірико-поетичним викладенням романтичних, містико-патріотичних цінностей та особистісних релігійно-духовних почувань ліричного суб'єкта. Приміром, його «Голос віри» — це стилізація під християнський Символ віри; «Антифон перший (Пісня 4-ая)» — стилізація під найдавнішу форму церковного співу, що виконує той самий вірш почергово двома хорами або на два голоси; його «Містерія з молитвою» наслідує жанрову модель екстени. Натомість «Акафіст до ікони пресвятої Богородиці з іконостаза Святої Покрови в Харкові» ніби навмисно відхиляється від жанрового канону хвалебної пісні Богородиці із традиційним заключним «Радій!», що поділений поетом на три «дії», і являє собою три молитви, що занадто схожі на пісні-плачі у фольклорному стилі, що спорадично проявляється у творі:

ДІЯ ДРУГА

Чогось мені бачиться
жита похились
чогось мені та й снов бачиться
не правдонька нам судилась
в недоленці ой доленька зажурилась
ой ще в мені
серденько мое
живцем бачиться
ой цівочкою молитов очки
за вас істікає
ой по роллі чорній [7, 636–634].

А от спектакль «Гамлет. Літургія» режисера-постановника Володимира Аносова і консультанта Володимира Поглазова вочевидь зорієнтований на більш глибоке у духовному плані прочитання класичного тексту. Саме про це, за словами авторів, свідчить назва спектаклю. Ця жанрова самоназва, дійсно, допомагає глибше зрозуміти семіотичні коди театральної вистави, наголосивши на духовному розумінні смислу людського життя, але вона геть не прикликана точно окреслити справжню генологічну специфіку спек-

таклю. Адже трагічна дія останнього огортається у фарс (це — трагіфарс назагал), котрий, вочевидь, має підкреслити відчуття швидкоплинності, а отже, — цінності людського буття. Знаходимо тут і інші асоціації з літургією. Це — і величезний кубок, з яким Гамлет неодноразово з'являється у спектаклі: тут можлива алюзія цього кубка із Чашею зі Святими Дарами, і дарма, що в гамлетівському кубку міститься отрута, призначена для нього, але яку змушена під тягарем власної провини випити його мати. Це — і спектакль, що Гамлет-режисер влаштовує, аби змодельовати історію загибелі його батька і змусити його дядю і матір зустрітися віч-на-віч, якщо не з Істиною про Спасіння людства, то, принаймні, з правдою про загибель окремої людини тощо. Симптоматично, до речі, що рецензент спектаклю Євгенія Александрова звернення його авторів до архетипних релігійно-культових асоціацій пояснює *сучасним* поглядом на шекспірівський текст. Зокрема, вона зазначає: «п'єса Шекспіра прочитується в сучасному ключі: як панихида по утраченній духовності, искаженній людській природі і „внутренньому человеку“, который был сотворен

“по образу и подобию...”», но предпочел об этом забыть. Миссия судий и ревизоров в спектакле возложена на могильщиков. Эти метафизические уродцы-Квазимоды появляются в начале и в конце действия, становясь живой иллюстрацией того, во что сегодня превратился “внутренний человек”, живущий в каждом из нас» [6].

Назагал кожний зі згаданих вище творів заслуговує на ретельне вивчення, але у цілому можна констатувати, що літургія як складна, повна сакральних символів релігійно-культова дія надихає сучасних митців на створення текстів (у семіотичному розумінні цього слова), в котрих зображене починає співвідноситись не лише з сьогоденням, а й з вічним, актуальне — з універсальним, матеріальне — з духовним, а людське, занадто людське, — з Богом. Цей вектор руху можна вважати компенсаторною реакцією сучасного пострадянського суспільства, яке тривалий час перебувало поза межами сакрального дискурсу, а сьогодні раптом зіткнулося з тим, що й уся навколишня ліберально-демократична цивілізація «дальнього зарубіжжя», яка вільно рухається переважно в напрямі до профанно-прагматичних цінностей.

ДЖЕРЕЛА

1. Александрова Е. Гамлет. Литургия: В ожидании премьеры / Евгения Александрова // In out [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://inout.ru/?action=pv&id=293081>
2. Алексей Рыбников о «Литургии оглашенных» // You tube [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.youtube.com/watch?v=yixldkHEyPk>
3. Амфилохий (Радович), митрополит. Литургия и подвижничество / митрополит Амфилохий (Радович) // Всеукраинский журнал «Мгарский колоколь». — № 96 (январь 2011) [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.mgarsky-monastery.org/kolokol.php?id=1920>
4. Біблія, або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту / пер. проф. І. Огієнка. — К. : Українське Біблійне товариство, 2002. — 1375 с.
5. Даниленко І.І. Жанрова модифікація канону молитви в ліриці XVII–XX століть. : дис... наук. ступ. д-ра філол. наук: 10.01.06 «Теорія літератури» / Ірина Іванівна Даниленко. — Київ, 2009. — 391 с.
6. Кретьова Е. «Литургия оглашенных»: Рыбников возвестил Апокалипсис / Екатерина Кретьова // Коммерсантъ. — № 35 (188) (14. 11. 1992.) [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://kommersant.ru/doc/29907>
7. Слово благовісту: антологія української релігійної поезії / [упоряд. Т.Ю. Салига]. — Львів : Світ, 1999. — 784 с.
8. Христианство : энциклопедический словарь : в 3 т. / ред. кол.: С.С. Аверинцев (гл. ред.) [и др.]. — М. : БРЭ, 1995. — Т.2. — 671 с.

В предложенной статье автор поставила цель определить место литургийного богослужения в современном культурном дискурсе, в частности, в поэзии и театре, а также наметить основные тенденции художественной трансформации жанрового кода этого религиозно-культового события.

Ключевые слова: христианская литургия, литературно-художественная литургия, жанровая трансформация, поэзия, театр.

The author of the given article aims at defining the role of liturgy in modern cultural discourse, in modern poetry and theatre in particular. Here the basic trends of genre artistic transformation for this religious traditional ceremony are defined.

Key words: Christian liturgy, literary-artistic liturgy, genre transformation, poetry, theatre.